

Opvoeding in Rwanda te midden van oorlogsdreiging en hoop

Ter voorbereiding van het ergst denkbare

Hoe verandert jarenlang politiek en etnisch conflict de opvoeding van nieuwe generaties? Wetenschapper Lidewyde Berckmoes onderzocht die vraag in Rwanda. In twee verschillende gemeenschappen hadden geweldservaringen een andere uitwerking op de opvoeding die ouders hun kinderen meegaven. 'Kinderen toonden zich uiterst nieuwsgierig naar het verleden, maar leerden ook om geen vragen te stellen.'

Door Lidewyde Berckmoes

Oorlogs- en genocidegeweld zijn onomkeerbaar. Oorlogsgeweld verandert de realiteit van mensen, en zo verandert het ook de toekomst. Om de relatie tussen oorlogsverleden en de toekomst beter te begrijpen, richt ik me in mijn onderzoek op de intergenerationele gevolgen van oorlog en genocide. Onderzoek naar de intergenerationele gevolgen heeft vaak een psychologische

invalshoek en bevaart de overdracht van psychologisch welzijn, zoals onderzoek naar intergenerationeel trauma. Als antropoloog zet ik daar vragen naast. Namelijk, hoe ervaringen van oorlog en genocide op termijn het wereldbeeld en het handelen van mensen veranderen, maar ook hoe die ervaringen zich verankeren in de culturele overdracht tussen generaties.

Foto Shutterstock

Dorp in Rwanda.

De vraag over de impact van oorlogsgeweld op wereldbeelden en handelen is zeer relevant in het licht van het cyclische geweld in veel gebieden in de wereld, en in de noodzaak tot het doorbreken van deze cycli. Denk bijvoorbeeld aan het herhaaldelijk uitbreken van geweld in het Midden-Oosten, Soedan en Zuid-Soedan, en, waar ik mij in mijn eigen onderzoek op richt, in de Grote Merenregio in Midden-Afrika. Sinds de jaren '60 heeft politiek en etnisch geweld daar miljoenen levens geëist. In deze gebieden worden steeds weer nieuwe generaties burgers meegetrokken in het oorlogsgeweld - veelal als slachtoffers, maar soms ook als daders. Het is dan ook essentieel om beter te begrijpen hoe burgers omgaan met oorlogsdreiging. En hoe door oorlog getekende wereldbeelden en handelingspatronen kunnen bijdragen aan de voortdurende geweldscycli, maar mogelijk zelfs op termijn aan duurzame vrede.

In recent onderzoek probeerden we de impact van de geschiedenis van oorlog en genocide te begrijpen in de opvoeding van nieuwe generaties in twee verschillende gemeenschappen in Rwanda. Het project, waarin ik samen met politicoloog Juul Kwaks (Radbouw Universiteit) nauw samen werkte met collega-onderzoekers aan de universiteit van Rwanda, heet 'Pedagogies of peace and conflict in the Great Lakes region'. We spraken met Rwandese gezinnen en met gezinnen van de Banyamulenge-gemeenschap uit Oost-Congo, die tijdens de oorlogen in Congo (1994 - heden) naar Rwanda zijn gevlucht.

Sinds de jaren '60 heeft politiek en etnisch geweld daar miljoenen levens geëist

Rwanda kent een lange geschiedenis van geweld, met grootschalige vervolging onder meer in de periode van de onafhankelijkheid (1962), in 1973 en in 1994, toen de genocide op de Tutsi plaatsvond. Tijdens de genocide stierven meer dan een miljoen mensen, ruim een tiende van de bevolking. In een tijdsbestek van drie maanden, vermoorden veelal burens hun Tutsiburens met machetes en andere landwerkbouwtuigen op veelal heel wrede wijze. De daaropvolgende toestroom van vluchtelingen naar het naburige Congo (toen nog Zaïre geheten) leidde tot grootschalige oorlogen en miljoenen doden in Congo. Ook vandaag de dag wordt er in Oost-Congo gevochten. De Banyamulenge zijn een minderheid uit Oost-Congo en velen zijn vanwege conflict en vervolging in de afgelopen drie decennia naar Rwanda gevlucht.

Kinderen leren overlevingstactieken

Gedurende zes maanden deed ons team etnografisch veldwerk met Rwandese gezinnen en Banyamulenge-vluchtelingengezinnen in het zuiden van Rwanda. We onderzochten hoe ouders en andere verzorgers die oorlog en genocide hebben meegemaakt de lessen die zij trokken, doorgeven aan hun kinderen in hun dagelijks leven in het gezin. Het onderzoek had als doel te onderzoeken hoe lessen over eerdere conflicten - impliciet en expliciet - worden doorgegeven binnen families. Hiermee streefden we naar een beter begrip van de rol van gewone mensen in het doorbreken van geweldscycli.

We zagen opvallende contrasten in hoe oorlog doorwerkte in de opvoeding van ouders en verzorgers uit beide gemeenschappen. In de Banyamulenge-vluchtelingengemeenschap, ontmoetten we grote en veelal hechte gezinnen. De vaders en moeders vervulden meestal de

belangrijkste rol als opvoeders, maar grootouders en oudere broers en zussen speelden ook regelmatig een rol. In de opvoeding zetten ouders zich sterk in om hun gemeenschap veilig te stellen voor de toekomst. Dit vertaalde zich bijvoorbeeld in het feit dat zij hun kinderen probeerden te beschermen voor mogelijk gevaar door hen veel binnenshuis te houden, en door voor de zekerheid overlevingstactieken aan te leren. Zo moesten in sommige gezinnen kinderen leren om zich goed te verstoppen of moesten ze lange afstanden lopen naar school, voor het geval ze weer zouden moeten vluchten. Maar ook in meer existentiële zin maakten ouders zich sterk voor de reproductie van hun gemeenschap, bijvoorbeeld door sterk conservatieve richtlijnen voor genderrollen, en scheidslijnen tussen wij- en zij-groepen. In andere woorden, veel ouders droegen kinderen op om alleen met andere Banyamulenge-kinderen te spelen.

De heldere en expliciete pedagogiek van de Banyamulenge-opvoeders, werd mogelijk versterkt door de aanhoudende oorlog in het thuisland Congo. Veel mensen in de gemeenschap hadden angst dat de oorlog over zou slaan naar Rwanda. Zo stelden sommige ouders dat het tij van relatieve veiligheid van het ene op het andere moment zou kunnen omslaan. Kinderen leerden dit ook. Een tekenend voorbeeld is dat na een harde knal van waarschijnlijk een klapband, één van de kinderen in paniek naar binnen stormde om de ouders te waarschuwen dat ze moesten vluchten omdat de oorlog was aangekomen.

De beschermende opvoeding was voor Banyamulenge-kinderen vaak moeilijk. Zij wilden meer vrijheid, en spelen met naburige, Rwandese kinderen. Meisjes wilden hun school afmaken en werk vinden, in plaats van jong trouwen en kinderen voor de gemeenschap krijgen. De kinderen en jongeren die we spraken, zagen bij hun ouders ook veel verdriet om het verlangen naar het verloren leven in Congo. Veel kinderen die we spraken, hoopten dan ook dat hun ouders zich net als zij zouden gaan wenden tot een toekomst in Rwanda. Wij zijn Rwandees, zeiden vele kinderen wier ouders uit Congo kwamen. (Tuyishimire et al. 2024)

Een liedje over de genocide als beltoon

In de Rwandese gezinnen onderzochten we de aanwezigheid van de genocide tegen de Tutsi in de opvoeding. De heldere en expliciete verhalen in de opvoeding bij de ontheemde Banyamulenge-gezinnen contrasteerden sterk met hoe genocide en de dreiging van terugkerend geweld zich manifesteerden in de opvoeding in Rwandese gezinnen. We kunnen stellen dat de Rwandese

De beschermende opvoeding was voor Banyamulenge-kinderen vaak moeilijk

opvoeding gekenmerkt was door een afwezigheid van gezinspedagogiek over deze gevoelige thematiek. Kort gezegd: ouders zwegen er liever over. Ouders stelden zich terughoudend op in het aankarten van het genocideverleden vanwege hun onzekerheid over hoe de traumatische ervaringen aan te snijden. Ze hadden zorgen over de pijn die het oprakelen met zich mee zou kunnen brengen, maar ook zorgen over het mogelijk overdragen van haat, en omdat ze vreesden dat hun verhalen niet helemaal strookten met het narratief over de genocide tegen de Tutsi's dat in het openbaar werd verteld, bijvoorbeeld tijdens officiële herdenkingsbijeenkomsten. Zelfs als hun persoonlijke levensverhaal paste in de grote lijnen van het publieke narratief, gaven sommige ouders aan te willen voorkomen dat er eventueel elementen uit hun verhaal verkeerd geïnterpreteerd zouden kunnen worden door hun omgeving. Hoe er over de genocide en etniciteit gesproken wordt in Rwanda, ligt erg gevoelig bij burens en overheid, die zich belast voelen met de taak een mogelijke herhaling van genocidaal geweld te voorkomen.

Maar ook in de Rwandese gezinnen maakten kinderen zich de grotemensenwereld eigen – een wereld getekend door een lange geschiedenis van oorlog en genocide. Een liedje over de genocide dat als telefoonbeltoon van een moeder dient, de verdrietige blik van de moeder als ze van een herdenkingsplek komt, de foto van een vermoord familielid diep opgeborgen in de ladekast, de stilte omtrent de afwezigheid van een grootvader (die in de gevangenis zit voor een veroordeling voor medeplichtigheid aan genocide) en het verbod om eten aan te nemen van onbekenden, én van bepaalde burens... Voor kinderen waren dit allemaal kleine puzzelstukjes van informatie over wat er in het verleden is gebeurd. Belangrijke informatie bovendien, gezien de emotionele impact die zichtbaar werd in de reacties van ouders. De kinderen die van alles aan hun zwijgende en verdrietige ouders merkten, legden de schaarse puzzelstukjes van informatie van hun eigen families bij de puzzelstukjes die ze tegenkwamen in het openbare leven, bij herdenkingen of schooluitjes naar genocidemonumenten.

Intergenerationele afstand

De Rwandese kinderen in ons onderzoek toonden zich uiterst nieuwsgierig naar het verleden en de ontbre-

Foto Shutterstock

Lake Kivu in Rwanda.

Kinderen leerden om geen vragen te stellen

kende puzzelstukjes, maar leerden ook om geen vragen te stellen, of in ieder geval om geen (eerlijke) antwoorden te verwachten. Ook probeerden kinderen ontbrekende informatie te verzamelen om zich een beeld te vormen en om nieuwe dreigingen in de toekomst te herkennen - of ze nou reëel zijn of niet, zoals een nieuwe oorlog, een vergiftiging, vervolging of arrestatie.

De opmerkelijke contrasten in gezinspedagogiek over oorlog in de ontheemde Banyamulenge-gemeenschap en de door genocide getroffen Rwandese families vragen om verder en diepgaander onderzoek. In hoeverre spelen bijvoorbeeld ook cultureel gangbare opvoedingsstijlen een rol? In Rwanda is bekend dat veel ongezegd blijft, ook als het gaat over andere onderwerpen in de opvoeding. Ook is het nog te vroeg om op basis van onze bevindingen te voorspellen hoe kinderen zich in de toekomst zullen inzetten voor vrede.

In beide gemeenschappen getroffen door oorlog en genocide, gaven de ouders hun kinderen verschillende, soms niet gearticuleerde maar wel voelbare, lessen mee, vaak ter voorbereiding van het ergst denkbare. De vraag is hoe kinderen die lessen zullen integreren in hun eigen leven. Banyamulenge-kinderen, anders dan hun ouders,

zijn niet geworteld in Congo maar in Rwanda - en lijken zo een minder voorzichtige houding te hebben tot hun sociale omgeving, terwijl Rwandese kinderen het zwijgen van hun ouders beantwoordden met een prangende nieuwsgierigheid naar het ongezegde. Met andere woorden, in beide gemeenschappen handelden de kinderen niet per se naar de beelden die hun opvoeders hoopten over te dragen. In beide gemeenschappen zagen we dan ook een groeiende intergenerationele afstand, waarbij ouders en kinderen elkaars werelden langzaam minder goed leken te begrijpen of omarmen.

Zit daar het gevaar voor herhaling van geweld, of is dat juist een reden voor hoop?

Lidewyde Berckmoes - Universitair hoofddocent en senior onderzoeker aan het Afrika Studiecentrum Leiden aan de Universiteit Leiden.

REFERENTIES

Berckmoes, L.H. & M.R. Maagdenberg (2024) *TRACES*. Afrika Studiecentrum Leiden.

Tuyishimire, B., Kwaks, J.M., & Berckmoes, L.H. (2024). 'Our Children Are Dead': Past and Anticipated Adversity Shaping Caregiving and Cultural Reproduction among Banyamulenge Refugee Families in Rwanda. *Genealogy*, 8(3), 119.